

## AZ OKTATÁS ÉS A KÖZMŰVELŐDÉS KAPCSOLATA

### Bevezetés

Az oktatás és a közművelődés intézményei kulturánk, kulturális életünk, nevelési rendszerünk alapvető bázisai, tevékenységükön is múlik, hogyan fejlődik a gazdaság és a kultúra - milyen anyagi és szellemi fejlődési szintre jut el a társadalom.

Az iskola és a közművelődés kapcsolatának fontossága nem új felismerés, a művelődésügy egysége nem új fogalom a kulturális élet szótárában. Az egységes szemlélet és gyakorlat erősítése érdekében egyesült 1957-ben az Oktatási és Népművelési Minisztérium. Sajátos paradoxonnak tűnhet tehát most az oktatás és a közművelődés kapcsolatáról előadást tartani, amikor a Művelődésügyi Minisztérium ismét ketté vált - Oktatási és Kulturális Minisztériumra.

Mégis azt kell mondanunk: időszerű problémáról van szó - még akkor is, ha oktatási rendszerünk korszerűsítésének - közművelődésünk harmonikus rendszerré történő átalakításának pedig csak a kezdetén tartunk, s ebből következően a dolgok végiggondolása távolról sem egyszerű.

Az 1970-ben rendezett Országos Népművelési Konferencia és az V. Nevelésügyi Kongresszus felvetései nyomán a Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztálya 1972-ben, te-

hát mintegy 2 esztendővel ezelőtt "A közoktatás és a közművelődés kapcsolata" címmel ajánlásokat dolgozott ki és tett közzé; e dokumentum körvonalazta az együttműködés alapelveit és lehetőségeit.

Az oktatás és a közművelődés kapcsolatának szükségességére ráirányította a figyelmet az MSZMP Központi Bizottsága 1972 júniusi oktatáspolitikai és az 1974 márciusi közművelődéspolitikai határozata is.

Nem véletlen tehát, hogy az utóbbi időben egyre több szó esik a sajtóban, rádióban, TV-ben és más fórumokon e kapcsolatrendszer tervszerű fejlesztéséről. /Említhetjük a Valóság, az Élet és Irodalom, a Népművelés és a napilapok idevonatkozó írásait, a TV "A hét" c. műsorában 1974. július 14-én és 21-én elhangzott Bag köztségben és Salgótarjánban készített riportjait stb./

Mindez csupán a közelmúlt krónikája, valójában az iskola és az iskolán kívüli művelődés kapcsolata a történelmi múltba nyulik vissza.

"A nevelés - mely kezdetben gyakorlati, vallásos majd értelmivé és szakirányúvá vált - az orvostudománytól, a fejlődéslélektantól, az egyéni különbségekkel, az érzelmi élettel, jellemmel foglalkozó lélektantól, a szociológiától sokféle eredményt és technikát vesz át ... Ma már kilép az iskola kereteiből..." - írja "Roger Gal" Hol tart a pedagógia?" című könyvében. /Kiem. T. J./ Véleményem szerint a nevelés sohasem folyt kizárólag az iskola keretei között,

legfeljebb kivételesen - amikor a nevelés zárt intézetekben történt, mint a spártai katonai nevelés és képzés, vagy Pestalozzi és Makarenko intézeteiben - és más hasonló esetekben.

Ha a jelent nézzük, a társadalom életében iskola, könyvtár és művelődési otthon - testvér-intézmények, oktatás és közművelődés - egymással szerves kapcsolatban álló tevékenységek. Más kérdés az, hogy ami a valóságban spontánul létezett és létezik, nem kísérte megfelelő társadalmi tudatosság, nem épült harmonikus rendszerré. Spontánul megosztották egymással az időt és a munkát, az egymásutániség dialektikája szerint, de a koordináció nem párosult kooperációval.

Napjainkban gyakran beszélünk a permanens művelődés, permanens képzés problémáiról. Nem időzöm tehát sokáig e kérdésnél, csupán az iskola és a közművelődés kapcsolata szempontjából lényeges mozzanatokra szeretnék néhány mondatban kitérni.

A kultúra, a tudomány hatalmas iramu fejlődése, a tudományos ismeretek 10 évenkénti duplázódása, Marx György szavaival - a "gyorsuló" idő -, ma már kétségtelenné tették, hogy az ember művelődése nem zárulhat le az iskola /legyen az középiskola, főiskola vagy egyetem/ elvégzésével, hanem tovább folytatódik szinte élete végéig. Ennek megfelelően - a permanens művelődés elmélete a művelődési és képzési folyamatot két szakaszra osztja: iskolai és az iskola elvégzése utáni periódusra. Ezzel kapcsolatban Roger Gal említett mun-

kájában a következőket írja: "Bizonyosak vagyunk abban, hogy napjainkban a cselekvéshez szükséges ismeretek olyan gyorsan gyarapodnak, hogy az iskolában szerzett tudás már nem lehet elég az életben. Ezért minden gondunk az lesz majd, hogy a folytonos önálló továbbképzés módszereit és eszközeit az új ismeretek elsajátításának képességét adjuk meg az egyéneknek."

Ugy hiszem, többről van szó. A művelődést olyan komplex folyamatként kell felfognunk, amely az oktatás és közművelődés kapcsolatát nem építi kizárólag az idő-dimenzió egymásutániségének dialektikájára, hanem e szövetségben megfelelő helyet kap: az egymásmellettiség és párhuzamosság, továbbá a vertikális mellett a horizontális, a koordináció mellett a kooperáció fogalma és gyakorlata is.

Mindez csak megfelelő tudatossággal, tervszerű összehangolt tevékenységgel valósítható meg; s ez nem attól függ, hány minisztériumban irányítják a kulturális életet, hanem attól, hogy milyen szemlélet hatja át az irányítást. E szemlélet tartalmát pedig az határozza meg, milyen szintre jutott a gazdaság és a kultúra kapcsolatának, dialektikájának felismerésében az adott társadalom politikai vezetése. De még a felismerés sem elegendő, ha nincsenek meg a realizálás feltételei.

1.

Az oktatás és a közművelődés kapcsolatának fejlesztése, mint társadalmi szükséglet

Ha végigtekintünk az emberi kultúra fejlődésének útján - beleértve természetesen a nevelés, a művelődés történetét is - világosan láthatjuk, hogy a kultúra objektivációiban - a tudományokban és művészetekben, különböző korok eszméiben, izlésében, erkölcsi szokásaiban és a nekik megfelelő intézmények rendszerében, ezek tevékenységében és hatásában - mindig a kor lényege, lényegi törekvései - hozzátehetjük, osztályviszonyai, osztálytörekvései - tükröződnek.

Vehetjük példánkat a társadalmi érintkezés bármely területéről a történelem folyamán: a mágikus gyakorlat, különféle népek kultuszai, vagy a 18. századi francia irodalmi szalonok élete, a múlt századi orosz jobbágyszínházak világa, vagy éppen jelenünk különféle közösségi megnyilvánulásai a kultúra szférájában /fesztiválok, szabadegyetemek stb./ valamennyi az adott kor és társadalom életére jellemző szükségletek, törekvések-hordozói, kifejeződései. Egyik oldalról a kor társadalmi-gazdasági fejlettsége által meghatározottan, másik oldalon a kor szellemi, kulturális színvonalát reprezentálva.

A társadalmi fejlődés szintje e tekintetben a kulturális szükségletek fejlettségében, differenciáltságában is kifejeződik, vagy ahogy Marx írja a "Grundrisse"-ben: "Minél inkább

vannak szükségesnek tételezve a szükségletek, melyek maguk is történelmie - maga a termelés létrehozta szükségletek, a társadalmi szükségletek -, szükségletek, amelyek maguk is a társadalmi termelés és érintkezés eredménye, annál magasabban felett a valóságos gazdagság." /MEM. 46/II. 11. p. Kiem. T.J./

Az építészet területéről, történetéből néhány kiragadott példán figyeljük meg, milyen emberi, társadalmi szükségletek és törekvések fejeződnek ki az egyes lakóterek és középületek - építmények funkcióiban:

- az ősember kunyhója vagy barlangja;
- az athéni Parthenon az Akropoliszon /i.e. 448-32./;
- a római Colosseum /i.sz. 75-80./;
- az Amiens-ben található Notre-Dame katedrális /1218-68./;
- a királyi kastély Versailles-ban /1661-1710./;
- Le Corbusier "lakóegysége" Marseilles-ben: az Unité d'Habitation/1947-1962./;
- vagy a "Freizeitzentrum" Stockholmban /1969/.

A fenti példákban is kifejezésre jut az emberi, a társadalmi szükségletek fejlődése, alakulása.

- - -

A nevelés története - mint a művelődéstörténet szerves része - különösen szemléletes és érdekes tükrö a társadalmi haladásnak, a társadalmi haladásért folytatott küzdelemnek,

hiszen a nevelés középpontjában az ember áll, a nevelési elvekben és célkitűzésekben pedig az adott társadalom ember-ideálja, törekvései, viszonyainak rendszere tükröződnek: az ember viszonya létéhez, tevékenységéhez, viszonya más ember létéhez és tevékenységéhez - ezáltal a természethez és a társadalomhoz.

Az Őstársadalomban, ahol - mint erre Engels rámutatott - a mai értelemben vett család nem létezett; a gyermek a törzs, a közösség közös tulajdona volt; az idősebbektől tanult meg kezdetben gyűjtögetni, majd halászni, vadászni, lándzsát dobni - később szerszámot készíteni, földet művelni, állatot tenyészteni stb. A nevelés célját és tartalmát tehát a létért való küzdelem, a létfenntartás alapvető szükségletei határozták meg; kapcsolódtak hozzá nyilvánvalóan a korabeli kultuszok szokásai, vallásos szertartásai. Egyfajta közösségi nevelésről beszélhetünk tehát, amelyet a közösség érdekei határoztak meg.

Az első iskolák - mint ismeretes - az ókori Kelet országaiiban jöttek létre a rabszolgatartó társadalom kialakulásával, a kultúra - a tudományok, a filozófia és a művészetek fejlődésének eredményeként. A források iskoláról először Egyiptomban, az u.n. "Régi Birodalom" korában, tehát 2 és fél ezer évvel időszámításunk előtt tesznek említést. Nevelési rendszerről azonban ténylegesen csak az i.e. VI. századbeli Görögország városállamaiban, Spártában és Athénben beszélhetünk. Spárta szigorú katonai nevelést, testi nevelést valósított meg, Athénben viszont már összekötötték egymással az értelmi, erkölcsi, esztétikai és a testi nevelést.

Tulajdonképpen az athéni nevelés alkotta meg azoknak a tantárgyaknak a rendszerét, amit azután a rómaiak továbbfejlesztve "hét szabad művészet"-nek /septem artes liberales/ nevezték el. Csak megjegyzem, hogy a "hét szabad művészet" ismerete az antikvitásban a közéleti tevékenységhez szükséges mesterségbeli tudást jelentette, hiszen a trivium és a quadrivium tárgyai a korabeli tudomány és művészet legfrisebb eredményeit továbbították.

Nem kívánok itt tovább időzni, jelezni szeretném csupán, hogy erre a viszonylag zárt rendszerre épült később - bizonyos tartalmi változtatásokkal - a középkori iskola. Sőt - ha jól megfigyeljük - még Komensky iskolarendszerének tantárgy-struktúrájában is alapvető helyet foglalnak el a "hét szabad művészet" elemei. A reneszansz kultúra és az angol materializmus /F. Bacon - 1561-1626./ hatására közben sok minden történik a pedagógiában is, mégis szembeütnő, hogy milyen sokáig tart a mozdulatlanság. Komensky az, aki változtat ezen a mozdulatlanságon - új tantárgyak, módszerek bevezetésével stb. - és utána mintegy 300 évnek kell eltelnie, hogy a Komensky-féle, a maga idejében rendkívül haladó és értékes rendszeren újabb, bizonyos értelemben alapvető változások szükségességéről beszéljünk. Mint ismeretes, a "Didactica Magna" teljesen kidolgozott formában 1657-ben jelent meg latinul; célját Komensky a következőképpen fogalmazza meg: "A didactica a tanítás művészetét jelenti... mi Nagy Tanítástanunkban arra törekszünk, hogy-



mindenkinek mindent, biztosan és alaposan megtanítsunk...".

Ugy tűnik, hogy Komensky eme panszofikus elve, azaz a "mindent megtanítani" célkitűzése máig él pedagógiai gondolkodásunkban, csak az utóbbi időben született meg a "Nagy Tagadás". Egyre nyilvánvalóbbá válik ugyanis, hogy az iskola nem képes mindent megtanítani, sőt a tudományok mérhetetlen fejlődése - az ismeretek jelentős részének gyors elavulása, az új ismeretek gyors felhalmozódása - ténylegesen az iskola feladatainak ujrafogalmazására késztet bennünket.

Az ipari forradalom kibontakozása, a kapitalizmus fejlődése nemcsak felgyorsította az ismeretek bővülését, a technológiák megújulását, hanem igényelte is egyben egy olyan iskolarendszer kialakítását, amely a gépipari specializálódásnak megfelelően - hasznos gyakorlati ismereteket nyújtva, elősegíti a termelés növelését. Többé már nem volt elegendő, hogy a gyerekek a szülőktől megtanulják a mesterséget - a gépkorszak új típusu munkást kívánt. Az ember mint termelőerő válik lényegessé! Az embert "termelő egyénné" kell képezni, nevelni. Így jöttek létre a XIX. században a népiskolák és a különböző típusu szakiskolák; /az ipari és a kereskedelmi tanulók képzését például Magyarországon 1872-ben szabályozták először.../.

Ily módon az iskola az ipari forradalom kibontakozásának időszakában az ipari-gazdasági haladás motorjává vált.

A XX. szd-i tudományos, technikai fejlődés azonban merőben új helyzetet teremtett; napjainkban egyre anakro-

nisztikusabb jelenséggé válik az ismerethalmozó iskola;  
"az ismeretközlő iskolák által kiállított érettségi bizonyítványok, a gyártási módszereket és receptírást tanító egyetemeken elnyert diplomák mintegy 10 éven belül elavulnak..." - állapítja meg Marx György egyik tanulmányában. Lóránd Ferenc még kategorikusabban fogalmaz: "A szükséges változás lényegét abban látom, hogy az oktatóiskola helyett nevelőiskolát kell létrehozni. Ez ma már spanyolviasznak tűnik. Mégis aggódom, hogy nem mindenki gondolja ugyanazt, aki ugyanazt mondja. Én például úgy gondolom, hogy ez kopernikuszi fordulatot jelent: a mai értelemben vett iskola tagadását, nem pedig annak tökéletesítését..." Továbbá: "Az az iskola, amelynek az oktatás a feladata, a képességfejlesztést csak az oktatásnak alárendelten, annak függvényeként képes a gyakorlatban megoldani. Az oktatóiskola számára a felhasználás és alkalmazás a valódi cselekvés, ebben fejlődik, formálódik maga a személyiség. De miféle személyiség az, amelynek önállósága, bátorsága és kezdeményezőkézsége a "felhasználásig" és az "alkalmazásig" terjed?"

Miről van hát szó? Milyen alapokra kell fektetni a korszerű iskolát, ha elavultnak tűnik az "osztály"-keret, az óra-rendszer, a tantárgy-struktúra stb. /Erdey-Gruz Tibor például az MTA elnökségi oktatási bizottsága és a Művelődésügyi Minisztérium 1974. febr. 1-3. között Nyíregyházán tartott zárt körű tanácskozásán a következőket mondta: "Azt hiszem, az általános iskolától az egyetemig a múlt század

tantárgyi felosztásának Prokrusztész-ágyába vagyunk kényszerítve..." /

A gondok megoldására számos elképzelés ismeretes. Van-  
nak, akik teljesen új iskola-rendszer kialakítását sürgetik,  
mások az elmélet és a gyakorlat egyensúlyának megteremtésé-  
ben látják a jövő útját; az "osztály"-keret helyett "változó  
tanulócsoportok", kabinet-rendszer stb. bevezetését javasol-  
ják. A tantárgy-struktúra vonatkozásában az integráció és a  
történetiség elvének alkalmazása látszik helyes megoldásnak.  
Ugyancsak érdekesek azok a kísérletek, amelyek a kötelező és  
fakultatív tantárgyak rendszerének kialakításával kapcsolato-  
sak; ez az irányzat eléggé elterjedt szerte a világon. /Igen  
érdekes példa erre az USA Michigan Egyetemén folyó tanárkép-  
zés modellje, amely mind a szakmai specializálódás, mind pe-  
dig a személyiség fejlődésének szempontjaival egyaránt szá-  
mol. = Lásd részletesen az orosz nyelven megjelenő "Amerika"  
c. képes folyóirat 1973. évi szeptemberi számában "Kak polu-  
csity sztyépeny bakalavra v micsiganszkom universzityéte" c.  
cikkből; 30-33. old. /

Természetesen - egyik napról a másikra merőben új isko-  
la-rendszert nem lehet létrehozni; a jövő iskolájának kiala-  
kitása csak a tagadás tagadásának elve, a megőrizve megse-  
misítés gyakorlata szerint lehetséges, amely szemléleti -  
tartalmi - szervezeti - formai és módszerbeli változásokat,  
változtatásokat egyaránt feltételez, amely a múltból csak

azt őrzi meg, ami a jövő szempontjából is szükségesnek tűnik. A későbbiekben erre még visszatérünk, most a közművelődés problémáiról szeretnék néhány szót mondani.

- - -

A közművelődés történeti fejlődésének - az iskolarendszeréhez hasonló - áttekintése rendkívül szerteágazó feladat volna, azért most csak az előadás témája szempontjából lényeges kérdésekre kívánok kitérni.

Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy átfogó közművelődésről a tömegeket érintő művelődésről ténylegesen csak a szocializmus viszonyai között, csak a szocialista társadalmi formáció létrejötte után beszélhetünk, amikor a munkás- és paraszttömegek művelődése társadalmi érdekévé vált.

A közművelődés, intézményrendszere - ennek megfelelően, természetesen nem minden előzmény nélkül, csak a forradalmi változásokat követően, a volt uralkodó osztályok műveltségi kiváltságainak megszüntetése után alakulhatott ki. Gondoljunk - a könyvtár- és művelődési otthon-hálózat stb. kiépítésére. Szeretnék itt emlékeztetni arra, hogy éppen 25 éve avatták fel Békésen az első művelődési otthont, és hozzátenni - hogy ma több mint 2800 művelődési otthont tartunk számon.

Nagy szerepe volt közművelődési rendszerünk kialakításában a forradalmi hagyományoknak - az agrárszocialista moz-

galmaknak, az agrárszocialista olvasókörieknek, a szakszervezeti munkásotthonoknak és munkáskönyvtáraknak stb.

Ma - természetesen a könyvtár- és művelődési otthon-hálózat mellett a művészeti és tudományos intézmények, szervezetek, tömegtájékoztatási rendszerek /rádió, TV, sajtó stb./ hatalmas apparátusa egészíti ki a közművelődést. Talán a közművelődési könyvtárhálózat hazánkban a legkiépítettebb - legerősebb bázisa a közművelődésnek, a legtöbb könyvtár korszerű szabadpolc-rendszert alakított ki, felkészült, képzett könyvtárosokkal ellátott és a könyvtárak kapcsolatai talán a legkiterjedtebbek is más kulturális intézményekkel, beleértve az iskolákat is. A művelődési otthon-hálózat az utóbbi évtizedben kezd felzárkózni a könyvtárak szintjéhez.

Nemcsak az oktatási rendszerünkre, közművelődésünkre is jellemző egyfajta elzárkózás, "külön uton járás". Csak az utóbbi időben indult meg ennek a zártságnak a felszámolása, de ez koránt sem ért véget. Márpedig társadalmunk érdeke a közoktatás és a közművelődés intézményeinek szoros és szerves együttműködését kívánja.

Pontosan tudjuk, teljesen világos, hogy mindkét nevelési rendszer a szocialista társadalom felépítését szolgáló azonos célok eléréseért munkálkodik, olyan emberek formálásáért, akik a közösségben a közösségért tudnak dolgozni és élni - kölcsönösen; akiket közös célok és érdekek fognak össze; olyan közösségek kialakításáért, amelyeknek közös a kulturájuk - nem az uniformizáltságban, hanem az egyéni

képességek szabad kibontakoztatásában - az individuumok szabad, a társadalom számára - ezért az egyén számára is hasznos kifejlődésében, amikor - mint Marx írja a Tőke III. kötetében - "az emberi erő kifejtés" mint "öncél" jelenik meg.

A "szabadság birodalmá"-ba azonban hosszú ut vezet, amely "valójában - írja Marx - csupán ott kezdődik, ahol megszűnik a nyomor és a külső célszerűség diktálta munka, vagyis ez a birodalom a dolgok természeténél fogva kívül esik a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján... Ezen a téren a szabadság azt jelenti, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett, hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk... De ez még mind a szükségszerűség birodalma. Ezen túl kezdődik az emberi erő kifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán mint alapján virágozhat ki. Az alapfeltétel a munkanap megrövidítése." /Marx: A tőke. III. köt. 786. p./

Marx felfogása szerint tehát az ember csak az anyagi termelés szféráján kívül érezheti magát igazán szabadnak. Más szavakkal fogalmazva - ez azt jelenti, hogy a munkaidő csökkenése által az embernek egyre több ideje jut önmaga munkaidőn kívüli, tehát szabadidejében történő - egyéni képességeinek kibontakoztatására. Erre vonatkozóan igen érdekes és szemléletes megállapítást olvashatunk Marxtól az előbb már

említett műben, a "Grundrisse"-ben: "A valódi gazdaságosság - megtakarítás - munkaidő megtakarításában áll...; de ez a megtakarítás azonos a termelőerő fejlesztésével. Tehát semmiképpen sem az élvezésről való lemondás, hanem a termelésre való erő, képességek kifejlesztése és ezért az élvezés képességeinek, valamint eszközeinek kifejlesztése. Az élvezés képessége feltétele az élvezésnek, tehát első eszköze annak, és ez a képesség az egyéni adottság, termelőerő kifejlődése. A munkaidő megtakarítása egyenlő a szabad időnek, azaz az egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a gyarapításával, amely maga mint a legnagyobb termelőerő megint visszahat a munka termelőerejére." /Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. = MEM. 46/II. 174. old./

Továbbá: "A szabad idő - amely éppugy pihenőidő, mint magassabb tevékenységre való idő - a birtokosát természetesen más szubjektummá változtatta, és e más szubjektumként lép be azután a közvetlen termelési folyamatba..." /U.o.175. old./

Ugy hiszem, a szabad idő és munkaidő dialektikáját kivetítve a szükségszerűség és a szabadság birodalmára - aligha lehetne e viszonyt képszerűbben, szemléletesebben bemutatni.

És ime a program - aminek megvalósításában a kultúra szférája is részt vesz, így az oktatás és a közművelődés, a maga eszközeivel és módszereivel. A jövő társadalmá tehát - a tudományos-technikai forradalom vívmányainak felhasználása-

val olyan iskolarendszert és közművelődést követel, amely megvalósítja az ember tevékenységében és gondolkodásában a termelés és a kultúra integrációját, amely a "termelő egyénből", - amivé a kapitalizmus nevelte, formálta - képes társadalmi alkotó egyént alakítani, aki valamennyi emberi funkcióban "szabadon tevékenynek" érzi magát: a termelésben ugyanúgy, mint a fogyasztásban, a termelt javak élvezetében; szükségleteinek termelésében és kielégítésében egyaránt, munkaidőben és szabad időben egyformán.

A fentiekből - remélhetőleg - világosabbá vált, miért szükséges, miért társadalmi szükséglet az oktatás és a közművelődés - s hozzá kell tennünk - a kultúra valamennyi szférájának szerves és harmonikus együttműködése. Az együttműködés konkrét lehetőségeiről szeretnék a továbbiakban szólni.

2.

## Az oktatás és a közművelődés együttműködésének lehetőségei és főbb területei

Ugy hiszem, a fenti elméleti jellegű fejtegetések után ideje egy kicsit közelebb mennünk a gyakorlathoz. Beszéljünk először arról, ami van - induljunk ki az adott helyzetből, hogy azután végül álmodhassunk egy keveset a jövőről is.

Egyik oldalon adva van számunkra a mai magyar iskolarendszer, melynek alapját az általános iskola képezi: erre épül a középiskolák, szakmunkásképző iskolák, főiskolák, egyetemek rendszere, melynek "nyitottsága" mindenki számára



biztosítja a megfelelő alap- és szakismeretek megszerzését. A másik oldalon adott a közművelődési intézmények /közművelődési könyvtárak, művelődési központok, házak, otthonok, klubkönyvtárak, filmszínházak, TIT stb./ rendszere. Mindkét nevelési rendszernek megvannak a specifikumai, amelyek csak rájuk jellemzők -, ezek elsősorban a társadalom által kitűzött célkitűzésekben, feladatokban és az ezeknek megfelelő működési/anyagi, személyi/ feltételekben, eszközökben jutnak kifejezésre. E specifikumok között egyre több az egymáshoz közeleső - és ezek a közeleső valamint az egybeeső sajátosságok azok, amelyek a két nevelési rendszer együttműködését biztosíthatják. Sokat mulik azon, hogy az egyes intézmények vezetői és munkatársai felismerik-e ezeket a lehetőségeket. Az a régi zárt szemlélettel, amely ezeket az intézményeket különválasztotta, feltétlenül szakítanunk kell. Látnunk kell, hogy a feladatokat csak közös erőfeszítésekkel oldhatjuk meg. Az együttműködés feltételei természetesen az egyes települések típusától, kulturális ellátottságától is függően rendkívül eltérőek. Tanyán - községben vagy városban a lehetőségek igen különbözőek. Egységes receptet adni tehát nem lehet, hiszen az együttműködés lehetőségei a konkrét feltételelektől függőek. Különösen nagy jelentősége van a területen a kísérletezésnek, elsősorban azért, mert a művelődés-szociológia még adós a kultúra strukturális-funkcionális analízisével.

/Abraham A. Moles francia szociológus "Sociodynamique de la culture" - "A kultúra társadalmi mozgása" c. művében kísérletet tesz e folyamat leírására; eredményei feltétlenül figye-

lemre méltóak, főként metodológiai szempontból, a funkcionális elemzés azonban elmarad./

A továbbiakban azt kell megvizsgálunk, milyen indítékokat adhat az iskola a rendszeres önművelődéshez és a továbbképzés igényének kialakításához - melyek a közművelődés feladatai az iskolás koruk és a felnőttek nevelésében, művelődésében.

#### a/ A rendszeres önművelés, a továbbképzés igényének és képességének iskolai megalapozása

Az iskolás korú fiatalok nevelésében az iskola játssza a legfontosabb szerepet. Feladata a pedagógiai hatások és módszerek kidolgozása és megvalósítása, ezen kívül a közművelődés lehetőségeinek felhasználása is. Az iskola "milyen"-ségéről lehet vitatkozni, azt azonban senki sem vitathatja, hogy kulturánk, nevelési rendszerünk alapját az iskola képezi.

Németh László "A tanügy rendezése" c. 1945-ből való tanulmányában a következőket írja: "A jó iskola ma: bevezetés a könyvtárba vagy a laboratóriumba...." A gondolat magva ma is figyelemre méltó, hiszen az iskolának olyan orientáló, ösztönző funkciót tulajdonít, amely az iskola utáni önművelésre indít. Az önművelődésre való serkentés nem öncélú - hanem társadalmi töltésű cselekvés.

Valójában az iskolának - véleményem szerint - világképet és világnézetet kell kialakítania, amely a tudat szintjéről

segíti az embert "élete ujratermelésében" /Marx/.

Ahhoz, hogy az ember létét fenntartsa, szüksége van a környező világ /a természet, a társadalom és benne önmaga/ törvényszerűségeinek megismerésére és átalakítására; mint ahogy a megismerésnek önmagában nincs értelme, az átalakítás sem lehetséges a megismerés segítségére nélkül. Az átalakítás folyamata a szükségletek fejlődéséből, termeléséből következik; s hogy az átalakítás megtörténjék: az embernek szüksége van képességeinek, készségeinek - jártasságának állandó fejlesztésére. És ez nemcsak a törzsfejlődésben, az emberi nem kialakulása során - hanem az egyedi fejlődésben, az egyén személyiséggé való kifejlődésének folyamatában is újra meg újra lejátszódik. Tetszik vagy nem tetszik: hiába ismerte meg, tárgyasítottta el az emberiség nembeli fejlődése során - tudása által a világ törvényeit - ezt mindig, minden embernek - a maga lehetőségeinek határain belül, a maga létének és éppen ilyen- vagy olyan-létének fenntartása érdekében meg kell ismételni - sőt létét tulajdonképpen "bővítetten" újra kell termelnie.

Ezért nem lehet elválasztani egymástól az ismereteket és a készségeket, képességeket, jártasságot egyaránt fejlesztő nevelést, a nevelést csak a fenti szférák dialektikus egységére lehet építeni. Erre kell az iskolának mindenkit felkészítenie.

A fejlett szocialista társadalomban élő ember csak akkor tölti be hivatását mind az egyéni, mind pedig a közéletben,

ha a tudomány és a technika, az irodalom és a művészetek ma is időszerű értékeinek megismerése mellett - kellő elméleti és gyakorlati felkészültséget szerez a különféle közlési rendszerek /a tömegtájékoztatás: sajtó, rádió, film, tévé; a művészi közlés csatornáinak: ének, zene, tánc, színház, képzőművészetek stb./ és a művelődés más egyéni és közös formáinak, intézményeinek /könyvtár, dokumentáció, muzeum, művelődési otthon, klub stb./ igénybevételében, felhasználásában is. Ezért helyes, az önművelés igényének kialakulása szempontjából fontos, ha az oktatási intézmények valamennyi típusa munkájában eleve felhasználja a közlési rendszerek és közgyűjtemények lehetőségeit, ha tanulóit, hallgatóit rászoktatja a közművelődési /művészeti és tudományos/ intézmények látogatására és használatára, szolgáltatásaik tudatos, tervszerű és rendszeres igénybevételére.

Már az iskolás koruak nevelésében ügyelnünk kellene arra, hogy a természettudományos és az u.n. "humán" - művészeti nevelés ne kerüljön szembe egymással, hogy mind az ismeretek - mind a művészi értékek közvetítése élményszerű, élményt nyújtó legyen!

/Hadd említsem meg, hogy az év elején Rigában, a Lett SzSZK-ban jártam, és a felsőfoku ipari tanintézeteknek olyan rendszerét ismertem meg, amelyben a mesterségbeli, szakmai képzést szorosan összekapcsolják az esztétikai neveléssel. Tehát nemcsak szakmára nevelik a gyerekeket, hanem a művészetek különböző területei felé is orientálják őket; a szakma mel-

lett foglalkozni irodalommal, képzőművészettel, zenével stb. - ezek a foglalkozások a tanulók által szabadon választottak és a személyiség sokoldalú fejlődését segítik elő. Ugy hiszem, ez az iskolatípus a jövő szakiskolája. Külön érdekessége a rigai iskolatípusnak, hogy a művészeti nevelésben aktív részt vesznek a köztársaság művészei./

#### b/ A közművelődés feladatai az iskolás korúak nevelésében

Ha komolyan vesszük azt, hogy az oktatás intézményei a tudás és képesség fejlesztésében támaszkodnak az iskolán kívüli tényezőkre, akkor ez fontos feladatot ró a közművelődés intézményeire. A közművelődési intézmények vezetőinek és munkatársainak ismerniük és figyelembe kell venniük a különböző iskolatípusok nevelési elképzeléseit, céljait, tantervi koncepcióit - sőt a tananyagot is; segíteniük kell a tananyag elsajátítását elsősorban szemléltető készségfejlesztő programokkal. Ezen a téren a rádió, a televízió és könyvtárak különösen sokat tesznek már napjainkban is; az iskola-rádió és a tévé programjait kell elsősorban kiemelniük.

A közművelődési intézmények az oktatásiaknál nyíltabb jellegűknél fogva tág színterei lehetnek a társadalmi méretű és szintű nevelésnek; különösen sokat tehetnek:

aa/ a társadalmi élet jelenségeinek, sajátosságainak, törvényszerűségeinek megismertetése terén;

bb/ a tudományos ismeretek szemléltető - gyakorlati kiegészítése vonatkozásában;

cc/ az esztétikai nevelés élményanyagának gazda-

gabbá tételének, elmélyítésének - az öntevékenység lehetőségének biztosítása területén;  
dd/ felmérhetetlen lehetőségei volnának a test-  
kultura, a turizmus fejlesztésének.

A társadalmi élet jelenségeinek a gyakorlatban való megismerése különösen fontos - ha a szocialista demokratizmus fejlesztésének szemszögéből nézzük. A gyerekek már ebben a korban szokják meg, hogy törődnek nemcsak egyéni, de a közösség dolgaival is! Hogy részt vesznek a társadalom életében, hogy kérdéseikre választ kapnak - és elmondják véleményüket - a maguk szintjén - a körülöttük zajló életről... Különösen alkalmasak különféle ilyen rendezvények, vezetőkkel való találkozók szervezésére az ifjúsági és gyermekklubok. S ha már a klubok lehetőségeiről esik szó, fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy az ifjúsági klubok nagy szerepet játszhatnak kulturált viselkedésének, szórakozási szokásainak - általában a kulturált társadalmi érintkezés kialakításában. A klubmozgalom az elmúlt években igen sok hasznos kezdeményezéssel gazdagította a klubok életét; mindezek felhasználásával, még átgondoltabb, célszerűbb - az iskola és a művelődési otthonok, üzemek együttműködésén alapuló - programok kialakításával kell továbbfejleszteni az ifjúsági klubok tevékenységét. Ily módon az ifjúsági klubok - különösen a közép - és felsőfoku oktatási intézményekben - a közösségi élet sajátos fórumaivá, a személyiség szabad kibontakozásának színtereivé válhatnak.

A tudományos ismeretek szemléltető kiegészítése, a természettudományos műveltség és a rűszaki-technikai készségek fejlesztésében a közművelődés intézményei - feltételeiktől függően - különböző mértékben és formában vehetnek részt.

A könyvtárak könyv- és folyóiratállománya a tudományos ismeretek bővítését, az új információk továbbítását szolgálja elsősorban; gyakorlati jellegű tevékenységre inkább a művelődési házak, művelődési otthonok és a TIT szakkörei, tudomány-baráti körei alkalmasak. Meg kell jegyeznünk, hogy ezen a téren anyagi problémák jelentkeznek, mert a szakkörök eszközökkel, felszerelésekkel való ellátására nincs mindenütt megfelelő anyagi fedezet. Ezen a téren még sok lehetőséget tartalmaz a művelődési otthonoknak különféle üzemekkel, szakmunkásképző iskolákkal való kapcsolat kiépítése.

Helyes volna, ha a művelődési otthonok természettudományi bemutató és kísérleti termeket tudnának létrehozni; ezek kialakításánál nélkülözhetetlen az iskola és a művelődési otthon együttműködése.

Számos területét említhetnénk még a tudományos ismeretek bővítésének, amelyekkel a művelődési otthon segítheti az iskola munkáját: a honismereti, helytörténeti, néprajzi gyűjtéstől különféle kiállítások rendezéséig, író-olvasó találkozók szervezéséig stb. Mindezeket a helyi szükségletekkel, igényekkel és lehetőségekkel kell összhangba hozni.

Az esztétikai nevelés iskolai lehetőségeinek kiegészítése különösen fontos közművelődési feladat. Napjainkban, amikor a tudományos és technikai ismeretek hatalmas növekedésének lehetünk tanúi, nem látszik feleslegesnek Marx egy gondolatát idézni a "Gazdaság-filozófiai kéziratok"-ból: "Az ember.... a szépség törvényei szerint is alakít". /51. old./

S itt elsősorban arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az iskola az irodalom és egyes művészeti ágak klasszikusaival - úgy-ahogy - megismerteti a gyerekeket, de szinte teljesen elmarad a kortárs-művészet, a kortárs-irodalom bemutatása. Ismeretes az is, hogy az iskolai művészet-oktatás eléggé irodalomcentrikus; a fentiekből következnek a közművelődési intézmények feladatai. Még felsorolni is órákba telne, milyen konkrét lehetőségek vannak ezen a területen. Ezért csak kiemelek néhány momentumot.

Az irodalmi nevelés - nyelvi művelődés vonatkozásában a közművelődési könyvtárak szerepét hangsúlyozom. Igaz: az utóbbi években számos iskolai könyvtár, olvasóterem korszerűsítésére, létrehozására sor került, de ezen a téren az iskola és a könyvtárak együttműködése elengedhetetlen - éppen az önművelés igényének kialakítását tartva szem előtt. Író-olvasó találkozók, ankétok és más formái az irodalmi ismeret-terjesztésnek elsősorban a könyvtárakban valósíthatók meg. Ezek száma az elmúlt évtizedben jelentősen megszaporodott, nem is a mennyiséggel van a baj, hanem ezeknek az esteknek,



találkozóknak a tartalmával, ötletszerűségével - kampányjellegével, minőségével. Nagyon fontos, hogy elsősorban az értékes, a társadalmilag hasznos irodalom, jó irodalom kapjon fórumot - s ne a középszerű. Itt sok esetben a kiadói propaganda érdeke szembekerül az esztétikai és izlésnevelés érdekével.

Fontos szerepet játszanak az irodalmi ismeretterjesztésben az irodalmi színpadok, az amatőr színjátszó csoportok és a diákszínpadok - különösen ott, ahol nincs, vagy ahova nem jut el a színház. A bábozás, a gyermek- és diákszínjátás az önkifejezésnek és az irodalmi anyag aktivizálásának, élménnyé válásának és a színházi ismeretek elsajátításának igen hasznos eszköze és műhelye lehet.

A zenei nevelés kérdéseinek beható elemzése nem lehet a feladatunk; ezért csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy e téren - az elért eredmények ellenére - nagyon nagy tartalékok vannak a közművelődésnek. Bulgária példáját emlitem, ahol a kórusmozgalom kiterjedtsége és hatása sokszorosa a miénknek. Az is különös dolog, hogy a zenei részlegek, hanglezmez-tárak, zeneszobák könyvtárakban jöttek létre s nem művelődési otthonokban... Az amatőr művészeti mozgalmak fejlesztése vonatkozásában a közművelődési intézményeknek még igen nagy lehetőségeik vannak, a zenei művelődés területén pedig különösen sok pótolni valója, s mindezt természetesen csak az iskolával közösen valósíthatja meg.

Szólnunk kellene még a képzőművészet, a mozgásművészetek, a filmművészet - a népművészet nevelési lehetőségeiről. Számos képzőművész kör, fotóklub, filmklub stb. működik az országban, itt is inkább a tartalmas programok kialakítására hívom fel a figyelmet, hogy azok megfelelően szolgálják a látáskultúra fejlődését.

Az esztétikai nevelés területén a legfontosabb - az esztétikai érzékenység fokozása, az élményanyag bővítése; a kommersz termékekkel szemben az értékes művészeti alkotások megismertetése -, ezáltal az értékes művek felismerés képességének kialakítása.

A testkultúra, a turizmus fejlesztése területén szinte teljesen kiaknázatlanok a lehetőségek. A turizmus és a természetjárás egyelőre keveseket érint. Működnek ugyan sportegyesületek keretében természetjáró szakosztályok - de ezek száma aligha elégíthet ki bennünket. Sajnos, jelenleg sem a közoktatás, sem a közművelődés nem rendelkezik azokkal az eszközökkel, felszerelésekkel, amelyek segítségével előre lépést lehetne elérni. /Egy szovjet példát emlitenék; a Lett köztársaságban járva tapasztaltam, hogy szinte minden nagyobb termelőszövetkezet saját önálló sportcsarnokkal rendelkezik, ahol tág teret biztosítanak a fiatalok testi nevelésének./

A fentiekben elmondottak csak igen kis hányadát képezik azoknak a feladatoknak, amelyek megoldásával a közművelődés

intézményei támogathatják az iskola munkáját. Természetesen egy ilyen előadás keretei nem teszik lehetővé a lehetőségek teljes feltárását.

c/ Az iskola és a közművelődés együttműködése a felnőttoktatásban, a felnőtt művelődésében

A felnőttoktatás és a felnőttek művelődése rendkívül szerteágazó, szinte az egész világot foglalkoztató kérdés.

Jelzi ezt az UNESCO által 1949-ben Dániában rendezett I. nagy nemzetközi konferencia - majd az ezt követő 1960-ban Kanadában sorra kerülő II. Felnőttoktatási Világkonferencia és az 1972-ben tartott tokiói III. Világkonferencia.

Nem kívánok itt kitérni a felnőttoktatás gondolatérténeti fejlődésére - megtette ezt Maróti Andor az 1973. évi művelődéstudományi szegedi nyári egyetemen tartott előadásában -, sem különféle módszertani kérdésekre. Néhány aktuális problémát szeretnék csupán kiemelni.

Mindenekelőtt az MSZMP közművelődéspolitikai határozataira hívom fel a figyelmet, amely megállapítja: "Politikai-ideológiai, gazdasági-technikai érdekek egyaránt sürgetik a munkásművelődés következetes fejlesztését. A társadalom kulturális felemelkedése szorosan összefügg a munkásosztály műveltségi helyzetével: a munkásművelődés ügyét ezért alapvető fontosságúnak kell tekinteni."

Ha visszatekintünk a felszabadulás előtti népfőiskolák létrejöttére, láthatjuk, hogy ezek a népi írók kezdeményezésére elsősorban az elmaradt paraszti tömegek művelődését kívánták előmozdítani -, ma a munkásakadémiák és a felnőttoktatás rendszere széles társadalmi programot valósít meg, mely össztársadalmi érdeket képvisel.

Akár általános, akár szakmai vagy továbbképzésről van szó, a felnőttek művelődése az a terület, amely különösen nagy lehetőséget kínál az iskola és a közművelődés intézményeinek együttműködésére; ez csökkenthetné az iskolák túlterheltségét, ugyanakkor a munkás- és paraszttömegeket közel vihetné a művelődési otthonok életéhez. Természetesen ezen a téren is vannak már hasznos kezdeményezések - és jó példák, de tényleges tervszerű együttműködésről még nem beszélhetünk. A művelődési otthonok - megfelelő feltételek, eszközök, felszerelések birtokában - igen sokat tehetnek az oktatás szemléltető anyagokkal való kiegészítésével. Ugy hiszem, ezen a téren mind az állami, tanácsi - mind az üzemi, szakszervezeti művelődési otthonok előtt beláthatatlan lehetőségek állanak.

A szocialista nevelési rendszer nemcsak szakmunkást, nemcsak termelő egyént nevel, hanem - mint fentebb említettem - társadalmi egyént, aki termel és fogyaszt, aki dolgozik és a szabad idejében pihen, szórakozik, művelődik; ujratermeli az életét /bővített ujratermelés formájában/

- azáltal, hogy dolgozik és azáltal, hogy pihen, művelődik.

Ma a hangsúly a szakmai képzésen van: az anyagi szférában kell megtermelni annak feltételét, hogy több és mind több szabad idő legyen a művelődésre.

Ha a fenti kérdésekben az oktatás és a közművelődés intézményei között megvan az elvi egyetértés, szervezeti és módszertani kérdésekben sokkal könnyebb, egyszerűbb megtalálni a megoldást. Országos szinten nyilvánvalóan sokat tehetnek e kapcsolatok kialakítása érdekében az Országos Pedagógiai Intézet, a TIT, a Népművelési Intézet és a Könyvtártudományi és Módszertani Központ, megyei szinten a megyei művelődési és módszertani központok.

A felnőttoktatás és a felnőttek művelődésének problémáit csak az oktatási és közművelődési intézmények jól szervezett munkamegosztásával, harmonikus együttműködésével oldhatjuk meg eredményesen.

- - -

Végezetül a fentiekben vázolt koncepció - az oktatás és a közművelődés kapcsolatának - kiteljesedését jelentő, egyelőre csak az elképzelések szintjén létező, "álmainkban" élő új intézmény-típus kialakításáról szeretnék néhány szót szólni. Megjegyezve, hogy a koncepció nem teljesen eredeti, mivel egyes skandináv országokban működnek bizonyos hasonló típusu kulturális intézmények - és a Népművelés c. folyó-

iratban is jelentek meg ezzel kapcsolatos írások.

A koncepció lényege a következő: olyan intézmény-modell, intézmény-típus kialakítása, amely szerkezeti felépítésével strukturájában biztosítja az oktatási és közművelődési funkciók egységét, szerves kapcsolatát - a permanens művelődés fentiekben vázolt elvei szerint. Ebben az intézményben együtt vannak - nem feltétlenül egy épületben - iskola, könyvtár és a korszerű értelemben vett művelődési ház egységei. Van benne műhely és laboratórium, kísérleti és bemutatóterem /melyekben iskolai foglalkozások és iskolán kívüli - ismeretterjesztő stb. programok egyaránt megvalósíthatók/, a könyvtárhoz folyóiratolvasó és más informáló apparátus, sokszorosító részleg stb. kapcsolódik. A kiállítóterem nemcsak iskolai, hanem iskolán kívüli képzőművészeti ismeretterjesztésre, izlésformálásra is alkalmas. /Ezekben a kiállítótermekben a helyi termelési kultúra fejlődését rendszeresen be lehetne mutatni például./ A zenei nevelést szolgáló zenei részleget, zenetermet lehetne kialakítani, ahol énekóra, kóruspróba, hangplemez-est, zenés klubest és kamarahangverseny is tartható. Szerves tartozékai lehetnek ennek az intézménynek: a játéktér, a büfé, különféle klubok; árusítani lehetne könyvet, folyóiratot - hangplemezt stb. Sőt: biztosíthatnánk a sportolást, testedzés lehetőségét is, tornaterem, sportpálya- esetleg uszoda létrehozásával.

Ez az intézmény nemcsak az iskolás korúak tanulását, hanem a felnőttek művelődését is szolgálná. Ebben a konstrukcióban a személyi feltételeket is úgy lehetne biztosítani, hogy az intézmény "munkatársai" mind az iskolai nevelésben, mind pedig az iskolán kívüli művelődés munkájában tevékenyen részt vennének, közreműködnének. Ennek megfelelően át kellene bizonyos mértékig alakítani a pedagógus- és népművelőképzést is.

Nem kívánom tovább részletezni, úgy gondolom, a fentiekből a koncepció világosan kirajzolódik. Még talán annyit, hogy ez az intézmény nemcsak társadalmilag hasznos, hanem fenntartása is gazdaságosabb lenne, mint a jelenlegi szerteágazó intézmények rendszere.

Valami már megindult nálunk is ezen a téren. Jeney Lajos korszerű iskolaépítési elképzeléseire gondolok. /Lásd Jeney Lajos: A jövő iskolaépítése.= Magyar Építőművészet, 1969. 3. sz. 61-63. old./ Szemlélete uton van a koncepció irányában. Nem lehet - természetesen - minden előzetes meggondolás-nélkül beleugrani egy ilyen építkezésbe; végig kell gondolni, milyen funkciójú intézményre van az adott településen szükség; általános, közép- vagy szakmunkásképző iskolával társítva hasznosabb-e az új intézménytípus létrehozása? Igen hasznos kísérlet lehetett volna, ha például a Győrben épített új Ifjúsági Házat - valamilyen hasonló elképzeléssel hozták volna létre. /Magyar Építőművészet, 1974. 1. sz. 30-37. old./

Szegeden is terveztek a fenti koncepció jegyében egy korszerű nevelési központot, de felépítésére eddig még nem került sor.

Már csak azért is érdemes volna létrehozni egy ilyen intézménytípust, hogy működésének tapasztalataiból, a kísérletek eredményeiből megfelelő következtetéseket vonhassunk le. Szerény véleményem szerint, semmiképpen sem volna haszontalan.

- - -

A magyar társadalom műveltségi színvonalának emelkedése, kulturáltsági szintje jelentős mértékben attól függ, hogy szocialista nevelési rendszerünkben megvalósul-e az oktatás és a közművelődés szerves együttműködése. Csak e koncepció szellemében érhetjük el, hogy - Németh László egyik iskolavató beszédéből idézve - necsak az iskola, de "egész társadalmunk a magasabb igények iskolájává" váljék.



### Felhasznált irodalom

- Medinszkij, J. N.: A nevelés története. Bp. 1951, Közoktatás-  
ügyi Kiadóváll.
- Gal, Roger: Hol tart a pedagógia? Bp. 1967, Gondolat.
- Országos Népművelési Konferencia 1970. Előkészítő tanulmányok  
1-3. köt. Bp. 1970, Országos Népműv. Tanács.
- Az V. Nevelésügyi Kongresszus Jegyzőkönyve. Bp. 1972, Magyar  
Ped. Társaság.
- Coombe, Ph.H.: Az oktatás világválsága. Bp. 1971, Tankönyv-  
kiadó.
- Csoma Gyula: Permanens képzés avagy ut a jövőbe. = Valóság,  
1971. 3. sz. 19-29. old.
- A közoktatás és a közművelődés kapcsolata. Bp. 1972, Műv.Min.
- Az állami oktatás helyzete és fejlesztésének feladatai. Vál.  
dok. gyűjteménye. Bp. 1973, Tankönyvkiadó.
- Afanaszjev, V.G.: Tudományos-technikai forradalom. Irányítás,  
képzés. Bp. 1973, Kossuth.
- Andragógia-felnőttoktatás. Összeáll. a TIT szegedi művelődés-  
elm. eqyetemén elhangzott előadásokból.  
Szeged, 1973, TIT Csm. Szervezete.
- Mol, Abraam A.: Szociodinamika kulturü. Moszkva. 1973,  
Progressz. /Oroszul./
- Turcsenko, V.N.: Naucsno-technicseszkaja revoljucija i  
revoljucija v obrazoványii. Moszkva. 1973,  
Politizdat. /Oroszul./
- Aczél György: Szocialista kultura - közösségi ember. Bp. 1974,  
Kossuth.

A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Bp. 1974,

Kossuth.

Hermann István: A mai kultúra problémái. Kapitalista kultúra-  
szocialista kultúra. Bp. 1974, Kossuth.

Huszár Tibor: Közművelődés, közösség, társadalom. = Valóság,  
1974, 5.sz. 1-18. old.

Közoktatásunk tartalma és az egyetemes művelődés. Az MTA és  
a Műv. Min. 1974. febr. 1-3-i nyiregyhá-  
zi tanácskozásának anyagából. = Közneve-  
lés, 1974. ápr. 26. 12-27. old.

Vita közben: a közművelődés. = Látóhatár, 1974. márc. 160-  
209. old.

Vita közben: a jövő iskolája. = Látóhatár, 1974. jun. 72-  
105. old.